

Левчук Ігор - аспірант кафедри теорії та історії держави і права Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Науковий керівник: доктор юридичних наук,
професор М. М. Яцишин

Політичні в'язні в Російській імперії (друга половина XIX ст. – початок XX ст.)

За останні роки суспільно-політичний розвиток в Україні зазнав значних трансформаційних процесів. Тому для пошуку нових, ефективних способів регулювання даної сфери варто звернутися до досвіду врегулювання аналогічних процесів в минулі роки. Зокрема, до досвіду Російській імперії другої половини XIX ст., де спостерігалось поглиблення невдоволенням суспільно-політичним режимом серед значної частини населення (в тому числі і в Україні як складовій частині Російської імперії). Важливим елементом даного питання є поняття «політичний в'язень», його законодавче закріплення, статус та методи утримання у місцях позбавлення волі.

В другій половині XIX століття в Російській імперії станова нерівність спостерігалася в усіх сферах державного життя, в тому числі і в функціонуванні пенітенціарної системи. З однієї сторони, це проявлялося в більш м'яких умовах утримання під вартою привілейованого населення (до яких часто належали політичні в'язні), та з іншої – в тому, що підозрювані у вчиненні політичних злочинів зазнавали судових розправ, без огляду на тогочасне право. В 70–80-ті роки спостерігалось значне збільшення кількості таких політичних судових процесів, а як наслідок і збільшення кількості політичних в'язнів. Вони становили особливу категорію ув'язнених, що було обумовлено важливістю об'єкта їх злочинного посягання – існуючого в державі суспільно-політичного устрою.

У XIX столітті статус політичного в'язня визначався «Уложенням про покарання кримінальні та виправні». По відношенню до цієї категорії було видано декілька циркулярів щодо утримання даної категорії арештантів. Так,

одним з перших є циркуляр, виданий 13 липня 1880 року: «Тимчасові правила утримання та перезаслання політично неблагонадійних, призначених до заслання». Ці правила, головним чином, обумовлювали умови транспортування політичних в'язнів. Вперше до таких арештантів, не виключаючи осіб привілейованого стану, дозволялось застосовувати наручники у випадку виявлення наміру втечі або непокори. Більш детально умови перебування політичних в'язнів були визначені 29 лютого 1886 року у «Правилах утримання політичних арештантів в губернських та повітових замках». Цими правилами визначалося, що така категорія в'язнів повинна була утримуватися в одиночних камерах. Також були внесені обмеження щодо читання книг політичними в'язнями. Їм дозволялося використовувати книги виключно пізнавального та наукового змісту. Для ув'язнених каторжними роботами читання взагалі обмежувалося лише літературою духовно-просвітницького змісту [1, с.29-31,57].

Становище політичних каторжників було складнішим. Цю групу становили переважно особи, які вчинили злочин політичного характеру в сукупності з кримінальним (наприклад, вбивство за політичними мотивами). Утримувалися вони, як правило, разом з іншими арештантами, але страждали більше за інших від свавілля тюремних адміністрацій.

Посилення революційних настроїв та поглиблення суспільно-політичної кризи призвело до того, що 16 квітня 1904 року міністр юстиції затвердив «Правила утримання в тюрмах цивільного відомства політичних арештантів». Цими правилами встановили розширення повноважень тюремних адміністрацій та посилили режим утримання в'язнів. У офіційних документах встановлювалися суворі правила утримання ув'язнених, а в реальному житті становище було ще гіршим.

Після поразки революції 1905-1907 рр. режим утримання політичних ув'язнених різко став ще жорсткішим. Таким чином, характерними рисами режиму утримання політичних в'язнів був суворий нагляд за ними та майже повна ізоляція від зовнішнього світу. Щоб позбавити «політичних» духовного зв'язку зі «свободою», їм було заборонено отримувати свіжі газети та журнали. В

той же час відношення до такої категорії осіб в суспільстві було співчутливим, що змушувало владу йти на певні поступки. Так, політичним в'язням дозволяли займатися за ґратами розумовою працею, хоча і в обмежених масштабах [2, с.117-119]. Станова нерівність серед ув'язнених була розповсюдженим явищем для тюремних закладів того часу. Доказом цього можна назвати той факт, що політичні арештанти з привілейованого стану мали можливість харчуватися за свій рахунок, а не із привілейованих – ні. Таких прикладів нерівності серед в'язнів різних станів спостерігалось вдосталь [1, с.32].

Враховуючи стан тюремних споруд XIX століття, надзвичайно тяжкі умови утримання, недостатню чисельність стражників, неблагонадійність певної їх частини та переповнення тюрем арештантами, можна стверджувати, що все це спричиняло велику кількість втеч ув'язнених. З кожним роком динаміка таких втеч тільки зростала, так лише в 1906 році з-під варти втекли 3231 осіб. Важливим чинником була цілеспрямована робота революційних організацій щодо звільнення своїх членів, які потрапили за ґрати. Питанню заходів «запобігання втечам арештантів» було навіть присвячено спеціальне засідання уряду у вересні 1906 року. Та незважаючи на вжиті заходи, втечі ув'язнених продовжувалися [3, с.241-243].

Таким чином, під впливом зростаючих революційних настроїв в Російській імперії держава опинилася в скрутному становищі. З однієї сторони, уряд намагався поставити політичних ворогів в умови такої дисципліни, яка б забезпечила всю суворість тюремного режиму, а з іншої цьому заважали суспільні настрої. Кінець XIX – початок XX ст. в Російській імперії можна охарактеризувати як період посилення тюремного контролю з боку держави і в першу чергу це стосувалось саме політичних в'язнів, відсоткова кількість яких в даний період значно збільшилась, а умови утримання стали суворішими.

Список використаної літератури

1. Гернет М. Н. История царской тюрьмы. Том 3. / М. Н. Гернет. – М. : Гос. Из-во юрид. лит-ры, 1951. – 357 с.

2. Шибалков С. В. Тюрма в России в конце XIX – начале XX века и ее исправительное значение / С. В. Шибалков // Ученые записки Казанского университета. Серия Гуманитарные науки. 2014. - №3. - том 156/ 2014. – С. 111-120.

3. Ярмиш О. Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX - на початку XX ст. / О. Н. Ярмиш. – Харків : Консум, 2001. – 286 с.